

- Coudart, A. 1998:* Architecture et société néolithique. L'unité et la variance de la maison danubienne (DAF 67). Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme.
- Dufek, J. 2014:* Kolín-Štárlka, poloha U císařské silnice a opevněná sídliště předrondelového horizontu na počátku 5. tisíciletí př. Kr. In: M. Popelka – R. Šmidtová eds., Neolitizace aneb setkání generací, Praha: FF UK, 59–105.
- Friederich, S. 2011:* Bad Friedrichshall-Kochendorf und Heilbronn-Neckargartach. Studie zum mittelneolithischen Siedlungswesen im Mittleren Neckarland. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg, Band 123. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag.
- Končelová, M. – Květina, P. 2015:* Neolithic longhouse seen as a witness of cultural change in the Post-LBK. Anthropologie 53, 431–446.
- Lička, M. 1981:* Hromadný nález neolitické broušené industrie (č. 1) ze Mšena, okr. Mělník. Archeologické rozhledy 33, 607–610.
- Lička, M. 1988:* Mšeno (okr. Mělník) a jeho okolí v pravěku. Časopis Národního muzea – Řada historická 157, 1–20.
- Lička, M. 1989:* Grundrisse von Doppelhäusern aus Stichbandkeramik. In: J. Rulf ed., Bylany. Seminar 1987, Praha: Archeologický ústav ČSAV, 227–232.
- Lička, M. 1990:* Osídlení kultury s vypíchanou keramikou ve Mšeně u Mělníka, část I. Sborník Národního muzea – řada A Historie 44, 1–84.
- Lička, M. 2000:* Jáma neobvyklého tvaru na sídlišti kultury s vypíchanou keramikou ve Mšeně, okr. Mělník. Časopis Národního muzea – Řada historická 164, 1–11.
- Lička, M. 2016:* Osídlení ze starší etapy vývoje kultury s vypíchanou keramikou ve Mšeně. Fontes Archaeologici Pragenses 43. Praha: Národní muzeum.
- Lička, M. 2019:* Houses from Mšeno (Central Bohemia) in the context of the development of the Stroked Pottery culture. Anthropologie 57, 274–286.
- Pavlu, I. – Zápotocká, M. 2007:* Archeologie pravěkých Čech 3. Neolit. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Řídký, J. 2011:* Rondely a struktura sídelních areálů v mladoneolitickém období. Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque 10. Praha – Brno: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Filozofická fakulta, Masarykova univerzita.
- Soudský, B. 1969:* Étude de la maison néolithique. Slovenská archeológia 17, 5–96.
- Stolz, D. – Malyková, D. 2017:* Sídliště kultury s vypíchanou keramikou na silničním obchvatu v Kolíně-Štítarech. Analýza objektů a keramiky. Archeologie ve středních Čechách 21, 141–194.
- Zápotocká, M. 1970:* Die Stichbandkeramik in Böhmen und in Mitteleuropa. In: H. Schwabedissen Hrg., Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa. Fundamenta A3, Köln – Wien: Böhlau, 1–66.
- Zápotocká, M. 1978:* Ornamentace neolitické vypíchané keramiky: technika, terminologie a způsob dokumentace. Archeologické rozhledy 30, 504–534.

Michael Overbeck: Die Gießformen in West- und Süddeutschland (Saarland, Rheinland-Pfalz, Hessen, Baden-Württemberg, Bayern). Mit einem Beitrag von Albrecht Jockenhövel: Alt-europäische Gräber der Kupferzeit, Bronzezeit und älteren Eisenzeit mit Beigaben aus dem Gießereiwesen (Gießformen, Düsen, Tiegel). Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XIX, Band 3. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2018. ISBN 978-3-515-11981-8. 365 str. + 70 tabulí.

Ačkoliv finanční podpora publikační řady Prähistorische Bronzefunde (PBF) po více než padesáti letech skončila v roce 2016, stále ještě vycházejí práce v té době dokončované pro tisk. Patrně posledním svazkem náležejícím do oddílu XIX. (Sonstiges /u. a. Gußformen/) je publikace věnovaná právě lícím formám. V její první části soustředil Michael Overbeck komentovaný katalog 176 exemplářů lících forem z období B A1 – Ha B3, které byly k roku 2011 shromážděny z 93 lokalit na území pěti spolkových zemí (Hesenska, Bádenska-Württemberska, Bavorska, Porýní-Falce a Sárška), tedy z území o rozloze ca 164 tisíc km². Z hlediska kulturních okruhů, které obecně definujeme pro období, v němž byly produkovány publikované lící formy, mluvíme o části severoalpské kulturní zóny ohraničené na jihu právě alpským pohořím, na severu nordickým kulturním okruhem a vymezené uměle hranicemi současných pěti spolkových zemí. Dané území je sídelním prostorem několika

regionálních skupin starší doby bronzové, východní a západní severoalpské skupiny mohylové kultury střední doby bronzové a následně několika skupin okruhu popelnicových polí.

Vlastnímu katalogu předcházejí poměrně rozsáhlé úvodní pasáže. V samotném úvodu poučenějšího čtenáře patrně příliš nezaujmuou již mnohokrát opakované teze o zásadním významu, jaký měly aktivity spojené s metalurgickou produkcí, tedy exploatace potřebných surovin, jejich zpracování a následná distribuce, na rozvoj dopravy, směny nebo centralizaci společenských jednotek, stejně jako sdělení, že licí formy jsou ústředními prameny pro poznávání metalurgických procesů spojených s produkcí bronzových artefaktů. Zaujme naopak velmi podrobně zpracovaná kapitola věnovaná historii nálezů kadlubů na sledovaném území, která ukazuje závislost objevů nejen na faktorech geografických, ale také na dobových společenských a politických podmínkách, které určovaly podobu archeologických aktivit.

Přínosná, i když někdy informačně duplicitní, je i následující kapitola přinášející přehled relevantní literatury vztahující se k prezentovaným licím formám. Základním tématem kapitoly věnované podobě shromážděného pramenného fondu je disproporce mezi velice omezeným počtem nalezených licích forem a obrovským množstvím bronzových artefaktů, jejichž produkce je jimi podmíněna. Příčinu této nevyváženosti spatřuje autor především v možném širokém využívání technologií, jejichž stopy jsou v archeologických kontextech špatně rozeznatelné nebo téměř vůbec zachytitelné, tedy odlévání do keramických forem či technologie lití do pískové formy. Důležitým faktorem pro dochování licích forem v archeologických nálezech by tedy měl být i materiál, ze kterého byly vyrobeny. S touto úvahou souzní i fakt, že keramické formy jsou v nálezovém souboru zastoupeny nejméně, patrně proto, že jsou celkovému zničení nejvíce náchylné. Na druhou stranu tak jejich přítomnost může nasvědčovat existenci metalurgického výrobního místa v blízkém okolí nálezu. V případě bronzových forem je třeba vzít v úvahu, že opotřebené či poškozené bronzové formy bylo možno následně znovu využít jako materiál pro tavbu jiných artefaktů. Nepřekvapí tak naprostá převaha kamenných kadlubů (88 %) v nálezovém souboru. Obecně sehrává materiál výraznou roli také při identifikaci fragmentů licích forem. Nejvyšší míru rozpoznatelnosti vykazují bronzové formy, i ve zlomcích většinou dobře odlišitelné od jiných možných funkčních kategorií bronzových artefaktů té doby. Fragmenty kamenných kadlubů bez zřetelných negativů jsou identifikovatelné mnohem obtížněji. Autor předestírá, že četnost nálezů licích forem může být odvislá i od charakteru výzkumných aktivit – 60 % všech nálezů ve sledovaném území bylo získáno cílenými nebo záchranými archeologickými výzkumy.

Další pasáže úvodní části jsou věnovány podobě licích forem a aspektům souvisejícím s jejich výrobou a používáním. V této souvislosti je zdůrazněna potřeba budoucího komplexního zpracování všech kategorií nálezů, provázejících spolu s licími formami proces metalurgické výroby na daném území.

Informačně nejhodnotnější část textu, který předchází vlastnímu katalogu, představuje kapitola analyzující počty nalezišť a počty shromážděných licích forem z hlediska použitého materiálu v rámci zájmové oblasti. Následně jsou nálezy hodnoceny podle početního zastoupení v jednotlivých funkčně rozdílných kontextech (výšinná sídliště, rovinná sídliště a sídliště ve vlhkém terénu, depoty, hroby, ojedinělé nálezy), graficky opět souhrnně pro celé sledované území, ale také pro jednotlivé spolkové země. Zde je dobře patrná vazba mezi převažujícími trendy v archeologických aktivitách v daných zemích a počty nálezů z různých typů lokalit, které byly v souladu s těmito trendy upřednostňovány. Na první pohled jsou ovšem pro vzájemné srovnání zavádějící grafy, jež pracují nikoliv s poměrným zastoupením, ale s absolutními počty sledovaných kategorií nálezů. Při posuzování a porovnávání velikostí výsečí různých grafů je tak třeba mít tento autorův přístup na paměti. Naopak vysoký vypovídací potenciál mají přiložené tabulky, které přehledně hodnotí spektrum výrobků produkovaných v nalezených licích formách a v případě sídlištních nálezů dokumentují i další související stopy metalurgické výroby.

Úvodní část Overbeckovy publikace uzavírají stručné vysvětlující poznámky k použité terminologii a také chronologickému systému, který samozřejmě ve sledované oblasti odpovídá obvyklému relativně chronologickému třídění dle Reinecka.

Základním kritériem třídění sebraných licích forem v katalogu je materiál, ze kterého byly vyrobeny. Nejprve jsou prezentovány keramické kadruby, následně kovové a třetí nejobsáhlejší oddíl je věnován kamenným licím formám. Další třídění je potom odvislé od druhů výrobků v nich produkováných. Jednotlivé licí formy jsou komentovány s důrazem na náleзовé okolnosti, formální popis, typ a chronologické zařazení v nich odlišných pozitivů, zjištěné pracovní stopy, uvedeny jsou samozřejmě i obvyklé údaje o uložení a odkazy na literární zdroje. Komplexní pojetí katalogu doplňují v každém z oddílů kapitoly věnované vlastnostem materiálu, z něhož byly formy zhotoveny, jejich výrobě a způsobu použití, jsou diskutovány stopy, které souvisejí s vlastní výrobou pozitivních odlitků, a nechybí shrnující kapitoly o časové a geografické vazbě dané skupiny kadrubů. V oddílu věnovaném nepočtenější kategorii licích forem, tedy kamenných, jsou navíc přehledně zpracovány údaje o druhu horniny, ze kterých byly vyrobeny.

Podobně jako v jiných svazcích řady PBF, ani v tomto případě nechybí příslušný registr lokalit, specializované mapové přílohy a obvyklé seznamy použité literatury a sbírek, odkud pocházejí publikované nálezy. Zobrazení všech sebraných licích forem je samozřejmě vyvedeno ve vysoké technické kvalitě, na jakou jsme v tomto publikačním projektu zvyklí.

Michaelem Overbeckem předloženou publikaci je možno označit za nadstandardní práci, která komplexně zpracovává zvolené téma, a stává se tak důležitým pramenem pro další rozvoj bádání v otázkách spojených s produkcí kovových artefaktů v době bronzové.

Novátorský charakter posledních svazků řady PBF podtrhuje potom druhá část recenzovaného svazku, která pochází z pera dlouholetého duchovního otce projektu PBF Albrechta Jockenhövela. Jeho studie se věnuje licím formám, jež byly objeveny jako součást výbavy v hrobech z období od konce eneolitu po starší dobu železnou na širokém území Evropy, které sahá od Karpat do jižní Francie a od západního Balkánu po jih Švédska. Autor objasňuje, že stať je *de facto* segmentem připravované rozsáhlé studie, jež by měla prezentovat a zhodnotit všechny hroby z vymezeného časového a geografického prostoru, které obsahovaly artefakty spojené s řemeslnou výrobou. Pokud je ovšem předložená studie zaměřena primárně na licí formy, což je vzhledem k obsahu celého svazku jistě příhodné, potom zařazení některých pasáží textu působí rozpaky. Úvodní kapitoly o úloze řemesla v tehdejší společnosti, a zejména diskuse o terminologických rozdílech mezi pojmy nástroj a nářadí (*Werkzeug x Gerät* v němčině, *tool x implement* v angličtině) působí vzhledem k dalšímu obsahu studie neorganicky. Stejně tak další stručné kapitoly věnované řemeslné výrobě a problematice hrobů řemeslníků nesouznějí s hlavním zaměřením studie. Příhodnější by zajisté bylo jejich využití až v kontextu proponované rozsáhlejší práce, jež má být věnována problematice všech pohřbů s hrobovou výbavou obsahující nářadí (autor hovoří, bez dalších údajů, o 518 případech).

Plně v souladu s náplní recenzovaného svazku je naopak hlavní část Jockenhövelovy studie. Komentovaný katalog přináší údaje o padesáti jistých a dalších dvou možných hrobových celcích, jejichž výbava obsahovala licí formy. Jedním z těchto možných je pak jediný takový nález z území Čech, jímž je kamenná licí forma na sekerku s lištami a na další neidentifikovatelný produkt. Kadrub pochází z mohyly č. 1 v Žákavě-Svárči a je třeba podtrhnout skutečnost, že jen díky schopnostem F. X. France, který rozpoznal možnou existenci sídlištní jámy pod mohylou v blízkosti nálezu (*Franz 1988*, 119, Taf. LI–LII), může být nyní hrobový kontext tohoto nálezu relativizován.

Dostupné údaje o podobě výbavy jednotlivých nálezů, obsažené v popisné části katalogu, jsou navíc představeny v přehledně uspořádané tabulce, která čtenáři velmi usnadňuje bližší orientaci ve variabilitě celého souboru.

Data obsažená v katalogu autor posléze zevrubně hodnotí. V části věnované pramenné kritice připouští, že pouze ve 30 případech je možno licí formy jako intencionální součást hrobové výbavy jednoznačně potvrdit. V případě dalších 13 kontextů nelze již doložit příslušnost ke konkrétnímu hrobovému celku. V této souvislosti zmiňuje autor opět nález ze Žákavy-Svárče a přiklání se k názoru, že pochází ze sídlištní jámy. Při důkladném čtení původního Francova popisu náleзовé situace se ovšem situace nejeví tak jednoznačně a s ohledem na podobu Jockenhövelovy determinace této druhé skupiny nálezů by analogické zařazení českého nálezu nepůsobilo nekonsenzuálně. Třetí skupina je pak tvořena nálezy, jejichž spojením s konkrétním hrobovým celkem je ještě méně výrazné.

Je samozřejmé, že shromážděná pramenná báze je dobrým východiskem pro hlubší analýzu. K té také A. Jockenhövel následně přistupuje, avšak bohužel, pokud k vybrané dílčí problematice postrádá potřebná data, nahodile opouští úzkou skupinu hrobů s kadluby a neorganicky vkládá zjištění a soudy, které jsou postaveny na analýze dat z teprve se rodící studie o veškerých hrobech s nářadím. Tak je tomu např. v kapitole, která se věnuje otázkám pohlaví a stáří pohřbených jedinců nebo otázkám výskytu dětských pohřbů s příslušnou výbavou, které by podle autora měly svědčit o generačním předávání řemeslných znalostí a dovedností.

Celkově je paleta témat, jimž se studie věnuje, velmi široká. Zaobírá se mj. specifiky výskytu hrobů s kadluby v jednotlivých oblastech Evropy a věnuje se i otázkám tělesné konstituce pohřbených jedinců. V případě diskuse o jejich společenském postavení zůstává otázkou, zda bohatá výbava mnohých takových hrobových celků musí nevyhnutelně odrážet příslušnosti těchto osob ke společenské elitě, jak autor *a priori* předpokládá.

Následují oddíly zabývající se umístěním licích forem v hrobech. Tyto formy jsou v sebraném souboru pouze keramické nebo kamenné, kovové kadluby nejsou v hrobech doloženy. Diskutovány jsou též dosažené poznatky o horninách využitých pro výrobu kadlubů a nakonec také podrobně výrobky, jejichž výrobu negativy forem dokládají. Závěr práce je věnován hrobovým nálezům dalších nezbytných pomůcek při procesu odlévání – dýznám, u nichž se zmiňuje i jejich možný symbolický aspekt, a tyglíků. Celkově se autorovi podařilo, pro období zahrnující ca 1500 let na širokém evropském prostoru, shromáždit pouze 73 hrobů obsahujících artefakty přímo spojené s procesem odlévání kovů. To svědčí o výjimečnosti takového fenoménu. Rozhodující počet 33 hrobů obsahujících licí formy pochází z kulturní oblasti lužických popelnicových polí, další regiony vykazují v jednotlivých časových úsecích podobné nálezy pouze v jednotkách případů. Dostupná data hovoří o téměř výlučné převaze pohřbů dospělých mužů s příslušnými milodary, umístění hrobů v rámci pohřebišť nevykazuje známky úmyslné zvláštní dispozice. Dosavadní hrobové nálezy neobsahují kadluby určené k výrobě prestižních artefaktů, což je pro autora, spolu s doklady o výskytu produktů z těchto forem v blízkém okolí, dokladem o domácím původu a lokálním působení kovoliticů. Pasáže, které výrazněji neoperují s daty méně podloženými v textu, vztaženými k širšímu tématu řemeslné produkce obecně, jsou jistě neobyčejně přínosné pro rozvoj poznání problematiky spojené s kategorií nálezů, jimž je věnována hlavní. Overbeckova část publikace.

Recenzovaný svazek řady Prähistorische Bronzefunde jako celek názorně demonstuje, k jakému kvalitativnímu posunu v celém projektu postupem času došlo. Původní koncepce Müllera-Karpeho kladla hlavní důraz na popisný katalog a precizní vyobrazení soustředěných artefaktů. Později jsou jednotlivé svazky stále častěji doplňovány o analytické a hodnotící texty podstatně rozšiřující a precizující poznatky, které s publikovanou skupinou nálezů souvisejí. Dnes již nelze uvažovat o oprávněnosti kritických výhrad některých badatelů, kteří postrádali hlubší teoretický *raison d'être* celého projektu. Naopak pravdou zůstává, že zatímco převážná většina teoretických prací těchto kritiků přestává být po nějakém čase odbornou veřejností šířeji reflektována, výstupy publikované v řadě PBF, a dozajista i tento svazek, zůstanou základním zdrojem dat spojených s problematikou bronzových artefaktů pro další generace specialistů.

Luboš Jiráň

Literatura

Franc, F. X. 1988: Štáhlauer Ausgrabungen 1890. Přehled nalezišť v oblasti Úslavy, Radbuzy, Úhlavy a potoka Klabavky I, II. Ed. V. Šaldová. Praha.